

KAPITEL 9 / CHAPTER 9⁹
**THE FATE OF CHILDREN AGAINST THE BACKDROP OF THE RED
TERROR IN WESTERN UKRAINE (1939 – EARLY 1950S)**

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-28-00-007

Вступ

Червоний терор москви, розв'язаний на початку ХХ ст. в Україні, триває сьогодні. Як засвідчують трагедії Бучі, Ірпеня, Гостомеля та інших сотень населених пунктів, які перебували під окупацією російського агресора 2022–2024 рр., масові репресії, терористичні дії проти мирного населення є ознакою нинішнього режиму кремля. Москва чинить терор проти українських дітей: згідно з даними, понад пів тисячі дітей «у списку невинних жертв через російську агресію» [17]. Ми переконані: своєчасно непокарані Україною та світовою спільнотою злочини кремля проти українства у ХХ ст. певним чином є наслідком нинішніх терористичних дії росій на теренах нашої держави. З огляду на це є потреба не тільки глибоко й всебічно вивчити більшовицько-комуністичні репресії в Україні, переосмислити українську історію, а й чітко та однозначно кваліфікувати масові вбивства дітей, їхнє катування, калічення, масштабні депортації дітей і підлітків, що їх розв'язала Москва після «золотого» вересня 1939 р. у Західній Україні, як червоний терор, геноцид українців.

9.1. Західна Україна на тлі червоного терору (1939–1950-ті рр.)

В Україні від 2007 р., відповідно до Указу Президента, у травні, кожної третьої неділі, ушановують жертв політичних репресій комуністичного режиму. Як засвідчують трагедії Херсона, Бучі, Ірпеня, Гостомеля та інших українських міст, не тільки цього дня, а щоденно потрібно нагадувати світовій спільноті про масові вбивства кремлем українців, ім'я яким «червоний терор» [4] – так насильницькими методами Москва утверджувала свою владу в Україні у ХХ ст.,

---

⁹*Authors: Bilavych Halyna Vasylivna, Savchuk Sofiia Borysivna, Lutsyshyn Yuliia Mykolaivna*

ці методи вона використовує й сьогодні на окупованих територіях Півдня та Сходу України. Терор та мільйонні репресії москви як породження марксизму-ленінізму пройшли декілька періодів розвитку, але ключові цілі «великого терору» залишалися практично незмінні: неприховане жорстоке насилля (масові арешти, катування, розстріли, депортації, спалювання сіл, організація голоду, грабунки приватної власності, примусові роботи). Ці характеристики співзвучні із семантикою слова «терор», яку подає Великий тлумачний словник сучасної української мови: «найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення; надмірна жорстокість стосовно до кого-небудь; залякування» [5, с. 1242]. Так, з 1944 до 1952 р. різні види масових репресій у Західній Україні застосовано до пів мільйона осіб: арештовано понад 134 тис. осіб, фізично знищено понад 153 тис. осіб, вислано назавжди з України понад 203 тис. осіб [11; 15] та ін. Ці та інші факти дають підстави стверджувати, що дії кремля потрібно кваліфікувати як терористичні.

9.2. Діти – жертви комуністичних репресій на Прикарпатті (1939–1950-ті рр.)

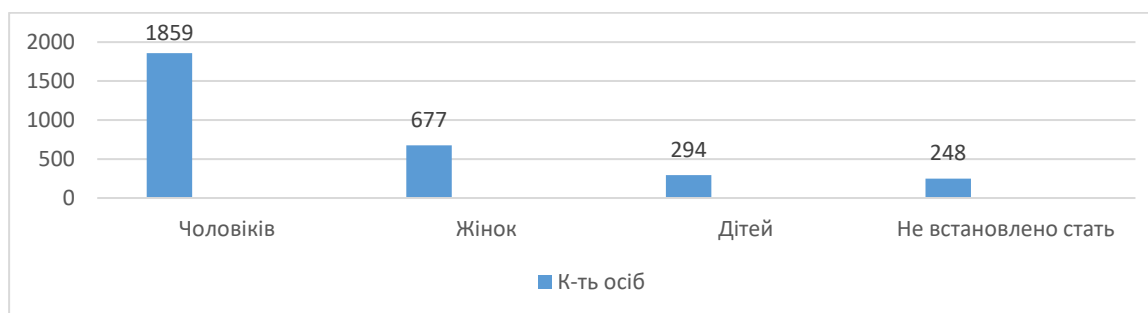
Згідно зі статтею 1 Закону України «Про охорону дитинства», «дитина – особа віком до 18 років (повноліття)», «дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття» [10]. Червоний терор торкнувся всіх верств населення краю: від селянства до української інтелігенції, єдиним «злочином» яких була палка любов до України, він не знав і вікових обмежень: комуністична влада піддавала жорстоким тортурам аж до фізичного знищення в катівнях НКВС дітей – осіб віком до 18 років, отже, москва вчиняла масові злочини проти дітей, позбавивши дитинства сотні тисяч юних українців.

Оскільки масштаби злочинного кремля проти дітей на Прикарпатті відображає наша публікація «Діти – жертви червоного терору на Прикарпатті

(1939 – 1950-ті рр.)» [1], ми наголосимо лише на прикметних особливостях терористичних дій комуністичної влади, учинених щодо дітей:

1. Майже кожною десятою жертвою була дитина (294 особи, що становить 9,6%) від загальної кількості жертв (3078 осіб), виявлених у 74 населених пунктах під час 98 розкопок із вересня 1989 р. до жовтня 2019 р. (рис. 1, авторська розробка на основі джерела: [13]).

Рис. 1 - Кількість жертв комуністичного терору (3078), виявлених під час розкопок (1989-2019) у 74 населених пунктах за участі судово-медичного експерта О. Левицького з Івано-Франківського обласного історико-просвітницького товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса

Позаяк, окрім цих розкопок, на Прикарпатті проводилися самовільна меморіалізація жертв червоного терору (упродовж 40 самовільних розкопок у 7 містах (45 жертв), 33 селах (166 жертв) виявлено 211 осіб), загальна кількість виявлених жертв сягає цифри 3289 [13], той факт, що активність громадських активістів, КП «Пам'ять», інших фахівців-волонтерів через пандемію, війну, інші чинники сьогодні унеможливлена, чимало виявлених місць поховань жертв комуністичного насилля ще чекає ретельного дослідження, наукового аналізу, отже, точну кількість дітей – жертв червоного терору на Прикарпатті – не встановлено.

2. Діти піддавалися фізичним тортурам, їх катували, вбивали.

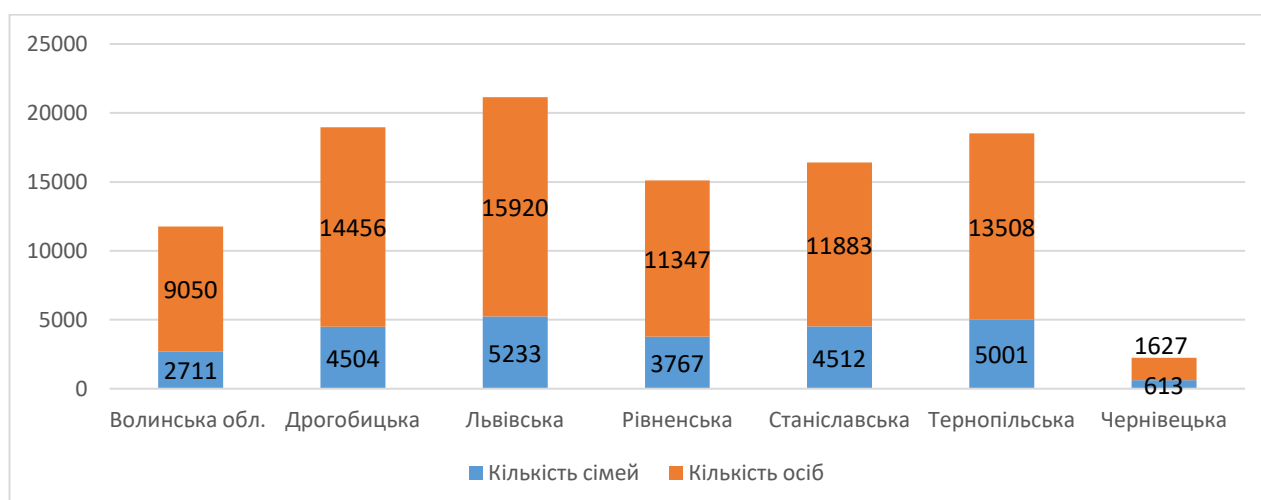
Про це засвідчують результати виявлених захоронень у Більшівцях (Галицький район), де в серпні 2019 р. з-поміж масових поховань 59 людей віднайдено 21 потрощений дитячий череп. А. Чорній, учасниця цих розкопок, в інтерв'ю нам зізналася, що навіть досвідченим учасникам меморіалізації жертв репресій, «моторошно було витягати із землі останки закатованих жертв, майже половина з яких – діти, середній вік яких орієнтовно сягає 5–6 років, тут знайдено

останки немовляти на грудях матері» [17]. Такі ж знахідки злочинів радянської влади проти дітей віднайдено в с. Єзуполі Галицького р-ну, де у вересні 2015 р. перепоховали 225 жертв НКВС, з-поміж яких – 54 діти, у с. Пшеничники Тисменицького району, де з-поміж 640 останків жертв червоного терору 1939–1941 рр. – 82 дитячих, які загинули внаслідок тортур, троє з них – у лоні матері [16], та інших місцевостях.

9.3. Життя дітей, репресованих унаслідок операції «Захід» (1947 р.), на поселеннях у Сибіру

Комуністичний режим у Західній Україні використовував у боротьбі з «неблагонадійними елементами» такий вид репресій, як депортації – примусове виселення з місця постійного проживання особи, групи осіб чи народів, визнаних владою соціально небезпечними. До наймасовіших належить каральна акція «Захід», здійснена 21–23 жовтня 1947 р. як відповідь на участь українців у національно-визвольних змаганнях (див. укладений нами на основі джерел [9; 11] рис. 2, що відображає масштаби злочину москви проти мешканців Західної України, яка тоді втратила 26332 сім'ї (77791 особу) [9, с. 287–289]. З 1948 до 1952 р. було депортовано ще 22308 сімей або 80209 осіб [9; 11].

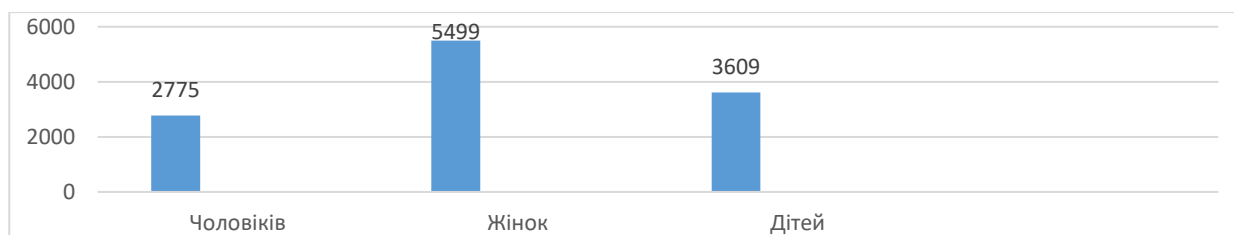

Рис. 2 - Кількість депортованих людей із Західної України (по областях) 21-26 жовтня 1947 р.

Авторська розробка на основі джерел: [9; 11].

Лише зі Станіславщини було вивезено 4512 родин (11883 особи), з-поміж яких третину становили діти (3609 осіб) (рис. 3).

Рис. 3 - Кількість чоловіків, жінок, дітей, депортованих до Сибіру зі Станіславської області 21–26 жовтня 1947 р.

Авторська розробка на основі джерел: [9; 11].

Якщо зважати на те, що з-поміж жертв репресій переважали жінки (35685 осіб), що становило 45,87 %, діти віком до 15 років – 23240 осіб (29,87%) та чоловіки (18866 осіб), а це зазвичай літні люди (24, 25%) (усього 77791 осіб), то ще більше увиразнюється увесь трагізм ситуації, масовий характер червоного терору [9; 11].

Життя дітей на поселеннях у Сибіру відбувалося за жахливих умов: постійного голоду, холоду, непосильної праці, жебракування. «Дитинство без дитинства», – як стисло окреслила свої дитячі роки в Сибіру наша інтерв'юерка Люба Білавич-Кузич, авторка книг «Сибірська сага» [3], «Сибірська Голгофа Західної України у ХХ сторіччі» [12], у яких реалістично відображено життя українців, депортованих унаслідок операції «Захід», у сибірському поселенні Омгортоп, що за 500 км північніше від Омська, де опинилося 229 людей із 8 прикарпатських сіл (Нижнього Березова, Текучі, Черемхова, Фитькова, Красної, Парищ, Цуцилова, Переросля), а також населених пунктів Львівщини (Дашави, Стрия, Ярушичів, Лотатників, Великих Дідушичів), з-поміж яких 81 дитина.

За словами депортованих тоді Л. Білавич-Кузич [2], О. Генік [8], Л. Генік [7], Г. Гавриленко [6], умови побутування дітей були жахливі: під гаслом «Давай лес родіне!» чотирнадцяти-шістнадцятирічним дівчатам доводилося інколи навіть на 42-градусному морозі працювати в тайзі, у снігу, вищому за пояс, за умов постійної небезпеки, травмування, каліцтва тощо. Як згадують наші інтерв'юерки, вони працювали за неймовірно важким умов бездоріжжя в тайзі

на лісозаготівлі, узимку «на льодянці» (прокладали в тайзі дорогу серед заметів, щоб по ній проїхали сани, навантажені лісом, до пристані р. Іртиш), улітку на вантаженні лісом барж, які цей ліс Іртишем доправляли далі. Щоб витримати пекельний мороз, потрібно було мати теплий одяг (кожух (місцевий «тулуп»), теплі «ватовані» штани, валянки, рукавиці) – дівчата мали зазвичай блаженський одяг, який не рятував від дошкульного морозу; за пояс на «куфайці» слугувала звичайна мотузка. Дівчат-підлітків разом із дорослими розділяли на бригади, яка складалася з двох чоловіків і двох жінок. Місцевий бригадир виділяв кожній бригаді ділянку лісу й чітко ставив умову: якщо не виконати щоденної норми – не отримати грошей. Чоловіки вручну (пилою) безупинно валили понад десятиметрові дерева на землю, які падали і впоперек, і вздовж. Жінки й дівчата мусили обрубати кожне дерево від гілля, іноді, траплялося, їм доводилося бути на такій висоті, як двоповерховий будинок, позаяк дерева падали одне на одне. Постійно був великий ризик загинути, покалічитися від дерев, які, зрубані, безперестанно падали додолю, травмуватися сокирою, пилою, обморозитися тощо, дівчата постійно подумки проказували молитви, як їх навчили матері [8; 14]. До обов'язків малолітніх лісорубів (хлопців і дівчат) входили складання розпиляних колод по 2 метри 25 см у купи; спалювання куп із сирих гілок (це була доволі тяжка робота, бо без сухого розпалу та ще й уцент ліквідувати відходи лісозаготівлі було практично неможливо); викорчування пнів від зрубаних дерев (за допомогою примітивних знарядь праці – гострих сокир, залізних ломів – діти повинні були викорчувати пень від десятиметрового дерева, для цього прикладали неймовірні зусилля, щоб із замерзлої землі його видобути, траплялося, за день не могли викорчувати жодного пня) [2].

«Льодянка» – інша, не менш небезпечна ділянка рабської дитячої праці в тайзі. Підлітки (дівчата та хлопці) (додатки Ж, И) ставали сторожами та «берегинями» «льодянки»: від них залежало, чи вчасно доправлять ліс з тайги до пристані р. Іртиш. Від успішної праці залежав заробіток, на який можна було купити їжу (хліб, картопля, борошно, буряк, олія), щоб вижити. «Ми, діти, – згадує О. Генік, – працювали в парі, пильнували, щоб наш відтинок «льодянки»

(а це 2 км) весь час був розчищеним від снігу, від трісок (вони постійно падали із саней, що проїжджали), дівчата-«розмітальниці» самотужки задубілими від холоду руками виготовляли березові віники, якими замітали «льодянку», ми працювали безупинно, чітко, немов годинниковий механізм, вчасно готували дорогу до проїзду обозу, що міг складатися зі 120–150 саней; був постійний страх: якщо валка через забиту снігом чи відходами від дерев колію зупиниться, це буде не тільки саботаж, а відсутність такої очікуваної місячної платні – 360–380 рублів» [8]. Технологія створення «дороги життя» – «льодянки» (а для українських дітей – місця праці як джерела виживання) складалася з таких етапів: спочатку дівчата вручну розчищували в лісі від снігу дорогу-тунель, далі робили спеціальні дві колії для зустрічного транспорту (одна валка навантажених лісом саней курсувала до Іртиша, інша – порожня – у тайгу за новим лісом), для цього в замерзлій землі на визначеній відстані прорізували два жолоби, приблизно по 10 см завглибшки і завширшки. Далі їздові (зокрема й хлопці-підлітки) на санях везли бочку з двома отворами, з якої витікала вода і заповнювала ці жолоби водою, яка на морозі перетворювалася в лід. Для швидкісного пересування такою льодяною колією саней з великим вантажем (10–12 кубометрів лісу) полози спеціальних саней спереду і ззаду підшинковували залізом [12, с. 78–79]. Як бачимо, діти виконували вкрай важливі й складні трудові операції, що становили практично всі етапи лісозаготівлі.

Г. Гавриленко, мешканка с. Фитьків, зафіксувала в пам'яті один з яскравих спогадів про унікальний випадок, який трапився 1948 р. в Омгортоському поселенні. Якось перед черговою річницею жовтневої революції місцева влада дала завдання українцям підготувати тематичний концерт. Омгортоський барак підготував великий сюрприз численним глядачам у переповненій залі тамтешнього клубу. По закінченні першої пісні про «сизокрилого орла» сталіна «Із-за гір, із-за високих» без жодної паузи українські аматори – великий зведений хор дорослих і дітей – перейшли до пісні на слова Миколи Вороного «О Україно, о люба ненько! Тобі вірненько присягнем». У далекому Сибіру українці

присягали рідній Україні у своїй великій любові до рідного краю, запевнювали «все віддати в боротьбі за її волю, за честь, за славу, за народ!» Приголомшені почутим, місцева влада та представники «органів», не змогли швидко отямитися. На сцені далі з'явилися діти, що дуже майстерно декламували українською мовою вірші Т. Шевченка та співали дитячих пісень [6]. Більше українців не залучали до таких заходів [3, с. 267].

Як згадувала Л. Генік, мешканка с. Нижній Березів, 1933 р.н., моя прабабуся Г. Кузич «була гордою і незламною українкою, вона вражала своєю душевною чистотою і щедрістю, але найбільше – силою духу. Ганна взяла з України «Кобзар» Шевченка – єдину українську книжку – і ми, діти, мали можливість вивчати українську абетку з цієї книжки, а дорослі часто зичили в Ганни цей дорогоцінний скарб, щоб поговорити з Україною, як Шевченко, «тихесенько в неволі з тобою». «Кобзар» був не тільки символом України, він був нашою абеткою, підручником з граматики, української історії. За всі роки перебування в засланні Ганна жодного слова не вимовила російською: мовою окупанта принципово не розмовляла. Їй неодноразово пропонували вчителювати в місцевій школі, де не вистачало вчителів, а ті, які працювали, не мали належної освіти, але наша вчителька відмовлялася від такої пропозиції: на компроміс із російською владою не йшла, бо потрібно було «підписатися» на співпрацю з «органами» (доносити на українських невільників, інформувати про що говорять, що думають, чи підтримують контакти з «бандерами», котрі залишилися в Україні). Тому Ганні, українській вчительці, був визначений один професійний шлях – «кедри таскать, сосни валить, баржу грузить» [7]. Про це засвідчують записи в трудовій книжці Г. Кузич.

Влада володіла інформацією, що в Омгортопі діє неофіційна вечірня школа, де Г. Кузич після каторжної роботи в тайзі пізно ввечері безкоштовно навчає дітей, зокрема й місцевих мешканців, російськомовних сибірських дітей, математики, німецької мови, пояснює шкільний матеріал, а також навіть готує випускників Омгортопської школи до вступу до педучилища, і не чинила перешкод. За свідченнями інтерв'юєрок [2; 6; 7; 8], саме «Кобзар» Т. Шевченка,

який Г. Кузич привезла з України, став за умов чужомовного середовища російського поселення настільною книгою для українців, своєрідним «букварем» та «граматикою», за яких діти навчалися української мови, а Ганна Кузич створила осередок навчання та просвітництва.

Висновки

Політичні репресії червоної москви на Прикарпатті проти мирного населення, депортації українців (1939–1950-ті рр.) – одна з найбільш драматичних сторінок в історії українських національно-визвольних змагань ХХ ст. Після «золотого вересня» 1939 р. кремль на анексованих територіях розв’язав червоний терор, унаслідок якого загинули сотні тисяч мирних мешканців, зокрема й діти. Червоний терор, розв’язаний москвою на початку ХХ ст. в Україні, триває сьогодні, живими свідками якого є, окрім іншого, мешканці Бучі, Ірпеня, Гостомеля та інших сотень населених пунктів, які перебули окупацію російського агресора 2022–2024 рр. Комуністичні репресії в Західній Україні (1939–1950-ті рр.) були особливо жорстокими, ключові форми «великого терору» передбачали неприховане насилля (масові арешти, катування, розстріли, депортації, спалювання сіл, організація голоду, конфіскація (грабунки) приватної власності, примусові роботи тощо), тобто проявилися в найгострішій формі боротьби проти політичних і класових супротивників кремля із застосуванням насильства аж до фізичного знищення.

Червоний терор щодо дітей у Західній Україні (1939–1950-ті рр.) проявився й у формі депортацій. До наймасовіших належить каральна акція «Захід» (1947), коли із Західної України впродовж декількох жовтневих днів було вивезено 26332 сім’ї (77791 особу, з-поміж них діти віком до 15 років становили 23240 осіб, тобто третину репресованих українців. Життя дітей на поселеннях у Сибіру відбувалося за умов постійних голоду, холоду, рабської (тяжкої фізичної) праці. Діти працювали понад свої зусилля, щоб урятувати від голодної смерті свою

сім'ю: більшість українських родин опинилося в сибірських поселеннях без годувальників-чоловіків, з малолітніми дітьми чи старими батьками. І саме діти разом із матерями ставали оберегами сімей, дитяча праця стала чинником, що певною мірою зберіг генофонд українства за умов депортації. Проаналізовано особливості праці дітей у тайзі, де вони опановували професію лісорубів, «розмітальниць льодянки», їздових тощо. Зроблено висновок, що вивчення української мови за Шевченковим «Кобзарем», присутність українських учителів – національно-свідомих українок, що підпільно добродійно навчали дітей рідного слова, а також матерів та бабусь, що на засланні стали справжніми хоронительками родин і дбали про виховання любові до України у своїх дітей, – усе це слугувало вагомим чинником збереження національної ідентичності дітей та юнацтва, здобуття рідномовної освіти та національного виховання, унеможливило перевиховання їх за умов радянської освітньої системи на манкуртів. Ці патріоти є прикладом свідомих українців, які не боялися відстоювати власні переконання, українську ідею, нині слугують узірцем незламності українського духу, незнищенності української нації, добрим зразком для наслідування для сучасної генерації юних українців.